

van den Berg.
Gedrukt in Rotterdam.

LS

Hb 685

5163.

5/63.

Overgedrukt uit het Tijdschrift voor Indische Taal-, Land- en Volkenkunde
UITGEGEVEN DOOR HET
Bat. Genoots. van Kunsten en Wetenschappen dl. 31 (1887).

HET MOHAMMEDAANSCHÉ
GODSDIENSTONDERWIJS
OP
JAVA EN MADOERA

EN DE DAARBIJ GEBRUIKTE ARABISCHE BOEKEN

DOOR

Mr. L. W. C. VAN DEN BERG.

In mijn opstel over de Mohammedaansche geestelijkheid en de geestelijke goederen op Java en Madoera, opgenomen in dl. XXVII van dit Tijdschrift, heb ik ook het een en ander medegedeeld omtrent het Mohammedaansche godsdienst-
onderwijs en omtrent de boeken, bij dat onderwijs in gebruik. Sedert heb ik echter meer uitvoerige gegevens te dien aanzien kunnen verzamelen, en heb ik in 1885 zelfs gelegenheid gehad de plaatsen te bezoeken, welke als de brandpunten van dat onderwijs kunnen worden beschouwd. Ik vermeen aan de lezers van dit Tijdschrift geen ondiens te bewijzen, met hen kennis te doen dragen van hetgeen ik aldus ben te weten gekomen.

Volgens de officieele statistiek (zie o. a. het Koloniaal Verslag in 1885 aan de Staten-Generaal ingediend), wordt het aantal godsdienstscholen op Java en Madoera begroot op ongeveer 15000 met ongeveer 230000 leerlingen ¹⁾. Van deze scholen echter zijn zeker vier vijfden niet meer dan

¹⁾ De opgegevene cijfers zijn 14029 en 222663, doch daaronder is de residentie Djokjakarta niet begrepen.

inrichtingen, uitsluitend voor kinderen bestemd; terwijl, van de overblijvende 3000, de overgrootste meerderheid slechts bestemd is voor het onderwijs in de eerste beginselen van den Islâm. Het getal scholen, waar onderwijs in het recht en de theologie aan meergevorderden wordt gegeven, schat ik op hoogstens een paar honderd.

De scholen van de eerstgenoemde categorie worden eigenlijk ten onrechte godsdienstscholen genoemd. Ofschoon namelijk de onderwijzers in den regel tevens dorpsgeestelijken zijn, dragen deze scholen toch geen professioneel theologisch karakter. Het zijn scholen voor lager onderwijs, op Mohammedaanschen grondslag, en bestemd voor kinderen, die later de meest verschillende beroepen kunnen kiezen. Omtrent het onderwijs wil ik slechts mededeelen, dat de kinderen, na eerst het Arabische letterschrift te hebben geleerd, als leesboek een of ander stuk van den Koran in handen krijgen, en dat men zoodanig leesboek Kitab Toeroettan noemt. Den geheelen Koran krijgt geen der kinderen in handen. De Kitab Toeroettan bevat hoogstens één van de dertig deelen (djoz) van den Koran; dikwijls echter minder. Verklaard wordt het gelezene niet. De schrijfkunst wordt niet geregeld onderwezen; vele kinderen leeren die intusschen spelenderhand aan, en de onderwijzer tracht hun meestal tevens een en ander in te prenten omtrent hunne godsdienstplichten.

Op de scholen van de tweede categorie is het aantal der leerlingen, die zich later aan den geestelijken stand zullen wijden, wel is waar betrekkelijk grooter dan op de lagere scholen; maar dit neemt niet weg, dat men ook hier vele leerlingen aantreft, die een ander beroep kiezen. Het onderwijs omvat, behalve de herhaling en voortzetting van hetgeen op de lagere school geleerd werd, slechts het lezen en verklaren van eenige Arabische werkjes over dat gedeelte van het recht, hetwelk de uiterlijke godsdienstplechtigheden behandelt, en over de eerste beginselen der geloofsleer. De voornaamsten van die werkjes zijn: de Kitab Sapinah, de Kitab Sollam, de Kitab Sittin, de Kitab Bapadal en de Kitab Risalah. De beide eerstgenoemden zijn bijna overal in gebruik,

het derde meer in Midden-Java, het vierde en vijfde speciaal op de groote handelsplaatsen langs de Noordkust. Over den inhoud, de schrijvers, enz. zal ik straks handelen. De scholen, welke ik hier op het oog heb, verschillen in karakter aanmerkelijk van die der voorgaande categorie, al ware het slechts omdat de leerlingen er reeds de kinderschoenen zijn ontwassen. Intusschen hebben zij, evenals die der voorgaande categorie, uitsluitend lokaal belang. De leerlingen zijn bijna zonder uitzondering jongelieden, wier ouders op of nabij de plaats wonen, waar de school gevestigd is. Vindt men er een enkele maal een leerling van elders, zoo is dit louter aan toevallige, en met het onderwijs geen verband houdende omstandigheden toe te schrijven.

Anders is het in dit laatste opzicht gesteld met de scholen der derde categorie, waar niets dan volwassenen komen. Ziet men in de scholen der eerste categorie bijna overal, en in die van de tweede categorie hier en daar ook meisjes onder de leerlingen, de leerlingen van de scholen der derde categorie zijn uitsluitend mannen, en wel die reeds eenig onderricht hebben genoten, en zich voor den geestelijken stand bestemmen. Deze scholen zijn grootendeels zoogenaamde pësantrèn's, d. w. z. instellingen waar men tevens de noodige gebouwen vindt om de leerlingen van elders te huisvesten. Bijna alleen op de groote plaatsen, vooral die langs Java's Noordkust, treft men leeraars aan, die in hun huis of in ééne der moskeeën onderwijs geven, doch zich verder met de huisvesting hunner leerlingen niet bemoeien. De pësantrèn's vertoonen wederom lang niet allen hetzelfde karakter. De belangrijkste zijn gevestigd in streken, waar sedert lang het onderwijs in den Islâm bloeide, en in desa's door vroegere Javaansche Vorsten tot onderhoud van de instelling en de daaraan verbonden leeraren bestemd). Als zoodanige streken komen vooral in aanmerking de regentschappen Madioen ²⁾,

¹⁾ Zie mijn in den aanvang dezes geciteerd opstel over de Mohamm. Geestelijkheid, enz. p. 39 en volgg. van den 2^{en} druk.

²⁾ Speciaal het distrikt Oeteran.

Ponorogo ¹⁾, Soerabaja ²⁾ en Bangkallan ³⁾. Daarnaast staan de pësantrèn's door den een of anderen Inlandschen geleerde, geheel uit eigen initiatief, opgericht. Dergelijke pësantrèn's vindt men in bijna alle regentschappen van Java en Madoera, ofschoon wederom het meest langs het Noorderstrand. Zij hebben in den regel een zeer afwisselend bestaan. Vestigt zich ergens een leeraar van naam, dan heeft hij spoedig een toevloed van leerlingen; na zijn dood, of als hij door ouderdom het onderwijs aan andere, minder bekwame handen moet toevertrouwen, verloopt de pësantrèn binnen weinige jaren. Zoo zijn b. v. de door mij, in mijn opstel over de Mohammedaansche geestelijkheid genoemde pësantrèn's te Moendjoel ⁴⁾ (Distr. Beber, Regentschap Cheribon), Wanantara (Distr. Mandarantjan, Regentsch. Cheribon) en Lèngkong (Distr. en Regentsch. Koeningan) nu reeds weder geheel verlaten. Ook die in het distrikt Djasinga (Afd. Buitenzorg) bestaat niet meer. Daarentegen hoor ik in de laatste jaren veel spreken van een pësantrèn te Bonikasih nabij Tjandjoer.

Wat de pësantrèn's betreft in de vier straks genoemde regentschappen gelegen, zoo vertoonen zij allen de duidelijke sporen van achteruitgang. Het gehalte van de onderwijzers is over het geheel niet hoog. De meesten hebben hunne vorming uitsluitend op Java en Madoera genoten, en velen verstaan niet eens Maleisch, iets dat bij een inboorling van Java zoowat hetzelfde beteekent, als voor een Hollander dat hij geen Fransch verstaat. In het Arabisch kon mij slechts een enkele te woord staan, die eenige jaren te Mekka had vertoefd. Arabische handschriften en Arabische boeken, in de Levant gedrukt, zag ik velen; maar ik geloof, dat zij al zeer weinig gebruikt werden. In sommige pësantrèn's scheen zelfs

¹⁾ Speciaal de hoofdplaats en de desa Tegalsari.

²⁾ » buiten de hoofdplaats, langs den rechteroever van de Kali Mas tot in het regentschap Sidoardjo.

³⁾ Speciaal het uiterste westelijke gedeelte.

⁴⁾ Vroeger ten onrechte door mij Poendjoel geschreven.

in het geheel geen onderwijs meer te worden gegeven, en de leeraars met hunne talrijke santri's schenen er zich bezig te houden met het bestudeeren van de zwarte kunst en allerlei andere Javaansche ngèlmoe's ¹⁾. In het regentschap Bangkalan werd mij door het Bestuur medegedeeld, dat de eenige band, welke de santri's in vele scholen bijeen en bij hun leermeester hield, uit de grofste onzedelijkheid bestond. De pèsantrèn's, waarop dit laatste sloeg, waren allen in bijna ontogankelijke oorden gelegen. De vroeger zoo beroemde pèsantrèn van Sidâ Sèrmâ (niet „Tjèrmâ", gelijk soms geschreven wordt), nabij Soerabaja, was, toen ik hem bezocht, kort geleden afgebrand, en het scheen zeer twijfelachtig, of men dien wel weder zou opbouwen.

Niettegenstaande dit alles, blijven de streken, waarop ik hier doel, voortdurend santri's uit geheel Java en Madoera trekken, ofschoon het beste deel van hen, die zich daarheen, op den ouden roem afgaande, voor hunne studiën hebben begeben, zich spoedig naar elders wendt. Deze toestand is naar mijne meening zeer te betreuren, al ware het slechts omdat dergelijke nationale instellingen tot opleiding van geestelijken een machtigen dam zouden kunnen zijn tegen eventuele Pan-Islamietische woelingen. Men behoeft zich in den achteruitgang dezer geestelijke scholen ook niet te verheugen, als in een teeken, dat daardoor de Islâm in zijn voortgang wordt tegengehouden. Het getal der Javaansche santri's vermindert er volstrekt niet om; maar alleen wordt het ernstigste deel der aanstaande geestelijken daardoor naar andere instellingen van onderwijs gedreven, die een veel minder nationaal karakter dragen. Juist in den tegenwoordigen tijd komt het mij voor, dat dit geene aanbeveling verdient. Intusschen zoude ik, door dit punt verder te willen uitwerken, buiten mijn onderwerp gaan.

Op een hooger standpunt dan de leeraars op de plaatsen, waar het godsdienstonderwijs van ouds inheemsch is, staan over het geheel zij, die hier of daar uit eigen initiatief een

¹⁾ Zie over deze ngèlmoe's Veth: Java, dl. I, p. 329—339, 385 en 437.

pësantrèn oprichten, en vooral zij die op de groote handelsplaatsen langs de Noordkust van Java, zonder eene bepaalde schoolinrichting te hebben, in hun huis of in eene der moskeeën onderwijs geven. De laatstgenoemden hebben bijna allen gedurende vele jaren te Mekka vertoefd; doch Inlandsche leeraars die te Cairo gestudeerd hadden ¹⁾, ontmoette ik nergens meer. Zij spreken over het geheel vlot Arabisch, en zijn lieden van ontwikkeling. Terwijl ik bij vele leeraars aan de oude pësantrèn's eene zekere terughoudendheid en schuwheid opmerkte — en wel vooral bij hen die ter plaatse bekend stonden als niet veel bijzonders uit te voeren — zoo schep ten de leeraars, die ik hier op het oog heb, er zonder uitzondering genoeg in mij te toonen, dat zij werkelijk iets wisten. Ik moest hun onderwijs bijwonen; hunne Arabische boeken en handschriften zien; zij vertelden mij wiens lessen zij te Mekka gevolgd hadden, enz. Hunne leerlingen waren meestal lieden van zekeren leeftijd; velen waren hadji, sommigen bekleedden zelfs reeds een ondergeschikt geestelijk ambt. Eenigen dezer leeraars waren zelve Inlandsche geestelijken. Ook geeft hier en daar een Arabier aldus onderwijs, maar lang niet zooveel als men gewoonlijk, en vroeger ook ik wel meende ²⁾.

De studie der santri's heeft, behalve het lezen of lieve het opdreunen van den Koran, vijf onderwerpen, namelijk: pëkih, nahoe, oesoel, tasaoep en tapsir. Alle deze onderwerpen worden niet overal onderwezen; hier doceert een leeraar pëkih, op eene andere plaats een tweede nahoe; elders weder geeft men les in oesoel, tasaoep of tapsir. Van daar dat zoo vele geestelijken en onderwijzers voor hunne studie een vijf of zestal instellingen van onderwijs hebben bezocht, en soms nog meer. Ik ontmoette in het Madioensche onderwijzers, die 18 en 20 jaar als santri op verschillende plaatsen van Java en Madoera hadden geleefd.

¹⁾ Veth: Java, dl. I, p. 360.

²⁾ De Moh. geestelijkheid, enz. p. 27, en mijn onlangs verschenen werk: *Le Hadhramout et les Colonies arabes dans l'Archipel indien*, p. 159 en volgg.

Het onderwijs bestaat in het voorlezen van een Arabisch boek, zin voor zin, en in het verklaren daarvan in de volkstaal. Die verklaring bestaat meestal slechts in eene vertaling, doch soms ook in eene toelichting uit andere werken geput. Een enkel onderwijzer doceert in het Arabisch; doch dit blijft hooge uitzondering, en slechts voor een beperkt getal leerlingen. Het is de hoogste sport van onderwijs. Diktaat houden doet niemand; respondeeren geschiedt evenmin. Men schijnt, doordat men den leermeester telkens zijn onderwijs hoort herhalen, het op het gehoor af van buiten te leeren. Examens worden niet gehouden, evenmin getuigschriften gegeven aan hen, die de school verlaten. Intusschen bleek mij op vele plaatsen, dat het feit van de lessen van den een of anderen bekenden onderwijzer te hebben gevolgd, eene aanbeveling was voor het verkrijgen van een geestelijk ambt.

De voornaamste boeken ¹⁾ (kitab van het Arabische kitáb), welke men voor pëkih (Arab. fiqh, d. i. „het recht”) gebruikt, zijn, behalve de zoeven genoemden, Sapinah, Sollam, Sittin, Bapadal en Risalah, de volgenden: Minhadjoelgawim, Sléman Koerdi, Patakoelkarib, Badjoeri, Igna, Bodjèrimi, Mokarrar, Nawawi, Makalli, Patakoelwahab, Toehpah, Patakoelmoengin.

Voor nahoe (Arab. nahwoe, d. i. „de grammatica”) zijn de meest gebruikelijke boeken: Djoermiah, Motammimah, Imriti, Kaparawi, Djoerdjani ²⁾, Innola, Alpiah, Asmoeni, Agil, Tamrin, Kapijah, Hisam, Misbak en Aroel.

De boeken voor oesoel (Arab. oçoel, meerv. v. açl, d. i. „wortel”, „grondslag”, namelijk van de scholastieke theologie ³⁾) zijn: Samarkandi (Jav. Asmârakandi), Badjat, Dorrat, Sinoesi, Tilmisani, Mopid, Patakoelmobin, Miptak, Djoeharatoeltohid, Kipajatoelawam.

¹⁾ Ik druk hier op het woord „voornaamste”, daar eene volledige opgave onmogelijk is, al ware het slechts omdat elken dag de een of andere leeraar een nieuw boek uit Mekka kan medebrengen, en bij zijn onderwijs gebruiken.

²⁾ Dit boek wordt ook Amil genoemd.

³⁾ Niet te verwarren met de oçoel al-fiqh, waaronder men in het Arabisch de philosophische en theologische grondslagen van het recht verstaat. Zie het Tijdschrift: Het Recht in N. I., dl. XLIII (1884) p. 154.

Voor *tasaoep* (Arab. *taçawwof*, d. i. „de mystieke theologie”) gebruikt men de *kitab's*: *Ikja*, *Bidajatoelhidajat*, *Minhadjoelabidin*, *Sarkawi*, *Soebatoeliman*, *Adkia*.

Voor *tapsir* (Arab. *tafsîr*, d. i. „het uitleggen van den Koran”) heeft men den *Kitab Djalalèn*.

De hier gegeven titels zijn die, waaronder de boeken in kwestie het meest bij de *santri's* bekend staan; soms worden zij echter ook anders genoemd, en speciaal is dit het geval met die over de *grammatica*, welke niet zelden allen met den algemeenen titel van *Kitab Nahoe* of *Kitab Sarap* (Arab. *çarf*) worden aangeduid. Hoe die boeken eigenlijk heeten, zal straks worden opgegeven.

Ofschoon natuurlijk hij, die een moeielijk boek over *pëkih* verstaat, verder is dan een ander, die een gemakkelijk boek over *nahoe* of *oesoel* kent, zoo rekent men toch, dat de verschillende onderdeelen der wetenschap op elkander volgen, gelijk ik ze heb opgenoemd. Men begint met *pëkih*; heeft men daar eenig begrip van, dan leert men *nahoe* en zoo vervolgens *oesoel*, *tasaoep* en *tapsir*, zonder daarom de voorafgaande wetenschappen als afgesloten te beschouwen. Ook moet ik opmerken, dat evenmin als in elke school of door elken leeraar alle de hier bedoelde wetenschappen onderwezen worden, evenmin b. v. een leeraar, die *pëkih* doceert, daarom alle de opgenoemde werken verklaart. Hier vindt men b. v. *pëkih* gedoceert uit den *Kitab Patakoelmoengin*; elders doceert men dit vak uit den *Kitab Makalli*, of uit een anderen *kitab*.

Ik wil trachten, aan de hand der hier genoemde boeken, een denkbeeld te geven van hetgeen de Inlandsche geestelijken, die op Java en Madoera opgeleid worden, alzoo leeren. Wel is waar zijn de meesten dezer boeken bij de beoefenaars van het Arabisch voldoende bekend; doch onder de lezers van dit Tijdschrift zullen betrekkelijk weinigen gevonden worden, die bedoelde taal verstaan. Ook zijn sommigen der boeken door vertalingen toegankelijk gemaakt; doch, voor zoverre die vertalingen in deze gewesten niet onder ieders bereik zijn, zou eene eenvoudige verwijzing daarnaar weinig nut

hebben. Ik acht het namelijk van belang den Indischen lezer althans eenigermate op de hoogte te brengen van den inhoud der op Java en Madoera meest verspreide Arabische werken. Van hetgeen ik over enkele, in Europa tot dus verre weinig of niet bekende werken zal mededeelen, zullen misschien ook zij die aldaar het Arabisch beoefenen, met belangstelling kennis nemen; terwijl ik eindelijk aldus in het voorbijgaan eenige correcties kan aanbrengen in hetgeen vroeger door mij en door anderen omtrent sommige werken is medegedeeld. De meesten der werken, welke ik hieronder zal behandelen, zijn, hetzij in de Levant, hetzij te Batavia, Singapore of Bombay gedrukt, en deze gedrukte boeken bleken mij langzamerhand de handschriften, te verdringen, vooral in de residentien langs het Noorderstrand.

Ik begin dan met de kitab's over pëkih, d. i. het Mohammedaansche recht, waaronder, gelijk men weet, ook de voorschriften omtrent de uiterlijke godsdienstplichten begrepen zijn.

De Kitab Sapinah heet in het Arabisch Saffinat an-Nadjàh, d. i. „het schip der behoudenis”. Het is een werkje over de vijf zoogenaamde pilaren (Arab. arkân, meerv. v. rokn) van den Islâm, namelijk: de geloofsbelijdenis, het gebed, de djakat (Arab. zakâh), de vasten en de bedevaart. Aan de geloofsbelijdenis: „Er is geen god dan Allâh en Moḥammad is Zijn Gezant”, wordt slechts een enkel woord gewijd, zoo ook aan de zes zaken, waaraan men gelooven moet, namelijk: Allâh, Zijne Engelen, Zijne geopenbaarde boeken, Zijne Gezanten, den dag des laatsten oordeels en de praedestinatie. Daarna vermeldt de schrijver, wanneer een Muzulman meerderjarig is, hetgeen in het Mohammedaansche recht niet alleen door het bereiken van zekeren leeftijd plaats vindt, maar ook *ex habitu corporis*, zooals in het Romeinsche recht vóór Justinianus ¹⁾. Dit alles wordt in ruim ééne pagina afgehandeld; doch daarna worden, als inleiding op het gebed, d. i. de tweede der zoogenaamde pilaren van den Islâm, aan de reiniging 9 pagina's

¹⁾ Pr. Inst. *Quibus modis tutela finitur*. I: 22.

gewijd, en aan het gebed zelve 25 ¹⁾). Eindelijk worden op de laatste pagina de drie overige pilaren met een enkel woord vermeld. De auteur van dit boekje heet Sâlim bin 'Abd Allâh bin So-mair, een geleerd Arabier uit Hadhramaut, die, na geruimen tijd te Singapore gewoond te hebben, naar Batavia verhuisde, en aldaar, na een verblijf van weinige jaren, in het jaar 1270 der Hidjah overleed. Hij ligt begraven op het Arabische kerkhof in Kampong Karèt nabij Tanah Abang. Hij was een groot tegenstander van het mysticisme, gelijk het onder den In-lander bestaat, in den vorm van de speciale devoties: Naqsji-bandijah, Sjattârjah, Qâdarjah, enz., over welke devoties straks meer. Ter herkenning door deskundigen geef ik hier de aanvangswoorden van het werkje: *بسم الله الرحمن الرحيم
وبه نستعين على امور الدنيا والدين انخ* ²⁾

De Kitab Sollam heet in het Arabisch Sollam at-Tawfiq, d. i. „de ladder der genade.” De auteur is Sajjid 'Abd Allâh bin al-Hosain bin Tâhir uit Hadhramaut, overleden in het jaar 1271 der H. De aanvangswoorden zijn, na het Bismillâh: *الحمد لله رب العالمين واشهد ان لا اله الا الله وحده انخ*. Het werkje is verdeeld in 37 paragraphen (façl), welke achtereenvolgens handelen over: 1° de verplichting tot het afleggen der geloofsbelijdenis en tot het aannemen van de daaruit afgeleide geloofsartikelen, 2° den afval van den Islâm, 3° de wettelijke gevolgen daarvan, 4° de verplichting om te doen wat Allâh geboden heeft, 5° de verplichte vijf dagelijksche gebeden, 6° de verplichting van de overheid en van voogden over minderjarigen om voor de akoming van het gebed te zorgen, 7° de wassing als eerste voorwaarde voor de geldigheid van het gebed, 8° hetgeen waardoor eene gedane was-

¹⁾ Hier, evenals elders, vermeld ik deze cijfers slechts om eenigszins de verhouding aan te geven tusschen de behandeling der verschillende onderwerpen. Het totaal aantal pagina's verschilt natuurlijk naar het handschrift of de uitgave, welke men gebruikt.

²⁾ In den vervolge van dit opstel zal ik telkens de aanvangswoorden der Arabische werken vermelden, wanneer die werken niet voorkomen bij Haji Khalfa (editie Fluegel), of in de onder mijn bereik zijnde beschrijvende *Catalogi* van Arabische handschriften.

sching hare kracht verliest, 9° het wasschen na het doen zijner behoeften, 10° het bad, 11° het water en het zand als reinigingsmiddelen, 12° hetgeen verboden is wanneer men in een staat van onreinheid verkeert, 13° het aanraken van onreine zaken, 14° de richting naar Mekka en de kleederdracht voor het gebed vereischt, 15° hetgeen het gebed nietig maakt, 16° de gemoedsstemming bij het gebed, 17° de verrichtingen waaruit het gebed bestaat, 18° het gemeenschappelijke gebed, 19° het volgen van den voorganger bij het gebed, 20° het wasschen van—en het gebed voor een overledene, 21° de djakat, 22° de vasten, 23° de bedevaart, 24° koop en andere overeenkomsten, 25° verboden overeenkomsten, 26° verplichtingen jegens zijne ouders en tusschen echtgenooten, 27° de zedelijke daden, 28° de ongerechtigheden van het hart, 29° de ongerechtigheden van den buik, 30° de ongerechtigheden van de oogen, 31° de ongerechtigheden van den tong, 32° de ongerechtigheden van de ooren, 33° de ongerechtigheden van de handen, 34° de ongerechtigheden van de geslachtsdeelen, 35° de ongerechtigheden van de voeten, 36° de ongerechtigheden van het lichaam, 37° de verplichting tot berouw en bekeering. Daar het geheele werkje slechts 18 pagina's druks beslaat, kan men nagaan hoe oppervlakkig elk dezer 37 onderwerpen is behandeld.

De Kitab Sittin heet in het Arabisch as-Sittîn Masâlah, d. i. „de 60 vraagpunten”, of Masâil as-Sittîn, d. i. „de vraagpunten van de 60 geleerden,” door Aboe l-'Abbâs Aḥmad of Aḥmad bin al-'Abbâs.¹⁾ bin Moḥammad az-Zâhid al-Micrî d. i. de Egyptenaar, overleden in het jaar 818 der H.²⁾ Het werkje vermeldt eerst welke de hoofdpunten van het geloof, en welke de pilaren van den Islâm zijn, behandelt dan vrij uit-

¹⁾ Zijn naam wordt in de handschriften verschillend opgegeven. De Kitab Sittin schijnt ook Moqaddamat az-Zâhid, d. i. „de inleiding van az-Zâhid”, te heeten, doch op Java en Medoera is deze titel, geloof ik, onbekend.

²⁾ H. Kh. V p. 517 en VI p. 81; Loth: Catalogue of the Arabic Manuscripts in the Library of the Indian Office, pag. 122, en de *Corrigenda* op p. VIII, en mijn *Catalogus Codicum Arabicorum in Bibliotheca Societatis Artium et Scientiarum quae Bataviae floret asservatorum*, p. 112 en 114.

voerig de reiniging en het gebed, om eindelijk in een tweetal pagina's de drie overige pilaren van den Islâm, djakat, vasten en bedevaart, kortelijk te vermelden. Het geheele werkje is slechts 28 pagina's groot. Hier en daar, doch in elk geval betrekkelijk weinig, ziet men ook een commentaar op den Kitab Sittin gebruikt, in welke commentaar, gelijk trouwens in alle commentaren waarover ik in dit opstel spreek, de tekst van het werk letterlijk is opgenomen ¹⁾. De commentaar heet Tadskirat al-'Abîd, d. i. „de vermanning der slaven” (nam. van Allâh), en is geschreven door Sjihâb ad-dîn Aḥmad bin Moḥammad bin 'Abd as-Salâm, overleden in het jaar 931 der H. ²⁾.

De Kitab Bapadal is het Mochtaḩar of „kort begrip” der wetsvoorschriften betrekkelijk de reiniging, het gebed, de djakat, de vasten en de bedevaart, door 'Abd Allâh bin 'Abd ar-Raḩmân Bâfadhl, een Arabier uit Hadhramaut, die vermoedelijk in het laatst der 9de eeuw der H. geleefd heeft ³⁾. De aanvangswoorden, na het Bismillâh, zijn: الحمد لله الذي فرض علينا تعلم شرائع الاسلام الخ. Van de talrijke commentaren op het Mochtaḩar is op Java en Madoera de meest bekende de Kitab Minhadjjoelgawim, ten rechte Minhâdj al-Qawîm, d. i. „de gids van den standvastige”, door Sjihâb ad-dîn Aḥmad bin Moḥammad bin Ḩadjr al-Hai-

¹⁾ Een commentaar kan dus tevens als tekst van het werk dienst doen. Van daar dat ik in den vervolge nu en dan een commentaar zal vermelden als in gebruik; terwijl de tekst van het werk zelve niet in gebruik is. Den tekst noemen de santri's: matni (Arab. matn), in tegenoverstelling van den commentaar, welke sarrak of sarrah (Arab. sjarḩ) heet. Niet deskundigen kunnen op het oog herkennen, of een Arabisch handschrift een commentaar bevat, doordat daarin de woorden van den grondtekst met roode inkt zijn geschreven. In de gedrukte boeken plaatst men den grondtekst tusschen haakjes.

²⁾ Loth l. l.

³⁾ Hij schreef ook nog een ander Mochtaḩar over het koopkontraht; doch dit is in den Archipel weinig of niet bekend. Men noemt dit laatste al-Mochtaḩar al-Laṩif, d. i. „het kleine Mochtaḩar”, in tegenoverstelling van het eerste, dat al-Mochtaḩar al-Kabîr, d. i. „het groote Mochtaḩar”, dan wel eenvoudig Mochtaḩar Bâfadhl heet.

tamî, een geleerde die in het jaar 973 der H. te Mekka overleed ¹⁾. De aanvangswoorden van dezen commentaar zijn, na het Bismillâh: الحمد لله رب العالمين حمداً يوافي نعمة وبكافى مزيدة الخ (Arab ḥawâsjî, meerv. van ḥâsjjah) op dien commentaar schreef Solaimân al-Kordî, overleden te Medina in het jaar 1194 der H. Zijn werk heet in het Arabisch al-Ḥawâsjî al-Madanijah, d. i. „de Medinensische kanteekeningen”, en bij de santri's Kitab Sléman Koerdi.

De Kitab Risalah, ten rechte ar-Risâlah, d. i. „de verhandeling”, is geschreven door Sajjid Aḥmad bin Zain al-Ḥabsjî, een geleerde, gesproken uit een ook in Indië welbekend Ḥadhramautsch geslacht, die in de eerste helft der 12de eeuw van de H. geleefd heeft. De aanvangswoorden, na het Bismillâh, zijn dezelfde als van den Minhâdj al-Qawîm; terwijl het werkje handelt over de vijf pilaren van den Islâm: geloofsbelijdenis, gebed, vasten ²⁾, djakat en bedevaart, en eindelijk over de zedeleer. Het geheele werkje is slechts 24 pagina's groot.

Wij komen thans aan de kitab's, die zich niet bepalen tot de wettelijke verplichtingen betreffende den eeredienst ('ibâdah), maar het geheele Mohammedaansche recht behandelen. De inhoud dezer algemeene werken meen ik, ook bij den lezer van dit Tijdschrift, als bekend te mogen onderstellen; daar niet alleen van de twee, die als hoofdtypen te beschouwen zijn, vertalingen bestaan, maar die vertalingen ook in deze gewesten onder elks bereik zijn. Bovendien vindt men dezelfde onderwerpen als in deze geschriften behandeld in mijne „Beginnels van het Mohammedaansche Recht”, en in Keijzer's „Handboek voor het Mohammedaansche Recht”. Ik kan mij hier dus bepalen tot eene opgave der titels en der auteurs.

De werken, welke ik op het oog heb, zijn in de eerste plaats voortgevloeid uit het Mochtaṣar, of „kort begrip der rechtsgeleerheid”, van Aḥmad bin al-Ḥasan bin Aḥmad al-Iḥfa-

¹⁾ Loth: *op. cit.* p. 68.

²⁾ Gewoonlijk gaat in juridische werken de behandeling van de djakat vooraf aan die van de vasten; maar hier is de orde omgekeerd.

hânî, bijgenaamd de Qâdhî Aboe Sjodjâ', en in de eerste jaren van de 6de eeuw der H. te Bassora overleden ¹⁾. Het Mochtaçar is uitgegeven en vertaald door S. Keijzer ²⁾. Het boek zelve wordt in deze gewesten weinig of niet gebruikt, maar des te meer de commentaar daarop, geschreven door Sjams ad-dîn Aboe 'Abd Allâh Moḥammad bin Qâsim al-Ghazzî, overleden in het jaar 918 der H. ³⁾. Deze commentaar is op Java en Madoera het meest bekend onder den titel van Patakoelkarib, ten rechte Faḥ al-Qarîb, d. i. „de overwinning van den Nabijzijnden”, namelijk van Allâh; maar in andere Mohammedaansche landen schijnt de titel at-Taqrîb, d. i. „het boek dat doet naderen” (nam. tot de kennis), of at-Taqarrob, d. i. „de nadering”, meer in gebruik. Kantteekeningen op den Faḥ al-Qarîb schreef Ibrâhîm bin Moḥammad al-Bâdjoerî of al-Baidjoerî, Sjaich al-Islâm of hoofd der geestelijkheid te Caïro, en in het jaar 1260 der H. overleden. De aanvangswoorden zijn, na het Bismillâh: الحمد لله الذي هدانا لطريقه التويم انخ. Een andere commentaar op het Mochtaçar is de Kitab Igna, ten rechte al-Iqnâ', d. i. „het voldoende boek”, van Moḥammad asj-Sjarbînî, overleden in het jaar 977 der H. ⁴⁾, waarop weder kantteekeningen zijn gemaakt door den Egyptischen geleerde Solaimân al-Bodjairimî ⁵⁾, die geleefd heeft in het laatst van de 11de en in het begin van de 12de eeuw der H. Deze kantteekeningen zijn verzameld door zijn leerling 'Othmân bin Solaimân as-Sowaifî onder den titel van Toḥfat al-Ḥabîb, d. i. „geschenk voor mijn vriend.” De aanvangswoorden van dit werk zijn, na het Bismillâh: الحمد لله على افضاله والصلاة والسلام على سيدنا انخ. Het wordt door de santri's Kitab Bodjèrimi genoemd.

In de tweede plaats zijn de groote rechtsgeleerde werken, op Java en Madoera in gebruik, voortgevloeid uit den Kitab Mokar-

¹⁾ Zie mijn akademisch proefschrift: *De Contractu „do ut des” jure Mohammedano*, p. 19.

²⁾ Précis de Jurisprudence musulmane selon le Rite chaféite par Abou Chodjâ, Leiden 1859.

³⁾ H. Kh. V p. 441.

⁴⁾ *De contractu „do ut des”*, p. 21.

⁵⁾ In den Archipel ook, maar naar het schijnt minder juist, al-Badjarimî en al-Badjaraimî genoemd.

rar, ten rechte al-Moḥarrar, d. i. „het zorgvuldig geschreven boek”, van Aboe l-Qâsim 'Abd al-Karîm bin Moḥammad ar-Râfi'î, uit Qaswîn of Qasbîn in Perzië, overleden in het jaar 623 der H. ¹⁾). Van dit werk heeft de Syrische jurist Aboe Zakarjâ Jahjâ bin Sjaraf an-Nawawî, overleden in het jaar 676 der H., eene verkorte en verbeterde bewerking gegeven onder den titel van Minhâdj at-Tâlibîn, d. i. „de gids der leergierigen.” Dit laatste is de Kitab Nawawî, welke bij de tegenwoordige Muzulmannen den Moḥarrar bijna geheel heeft in de schaduw gesteld. Op last der Indische regeering is dit werk door mij uitgegeven, vertaald en met het Europeesche recht vergeleken ²⁾). Commentaren daarop zijn: 1° de Kitab Makalli, aldus genoemd naar den auteur Djallâl ad-dîn Moḥammad bin Aḥmad al-Maḥallî, overleden in het jaar 864 der H. ³⁾), 2° de Kitab Patakoelwahab, ten rechte Faṭḥ al-Wahhâb, d. i. „de overwinning van den Gever”, namelijk van Allâh, door Aboe Jahjâ Zakarjâ bin Moḥammad al-Ançârî, overleden in het jaar 926 der H. ⁴⁾), 3° de Kitab Toehpah, ten rechte Toḥfat al-Moḥtâdj, d. i. „geschenk voor hem die het noodig heeft”, van den reeds vroeger in dit opstel genoemden bin Ḥadjr al Haitamî ⁵⁾). Eene zeer verkorte Javaansche bewerking van laatstgenoemden commentaar is de bekende Kitab Toehpah, door Keijzer uitgegeven ⁶⁾), en grootendeels door J. de Blaauw vertaald ⁷⁾).

¹⁾ H. Kh. V p. 419.

²⁾ Minhâdj at-Tâlibîn, le Guide des zélés Croyants, Batavia 1882—1884.

³⁾ Zie Pertsch: Die Arabischen Handschriften der Herzoglichen Bibliothek zu Gotha, dl. II p. 224.

⁴⁾ Zie Loth: *op. cit.* p. 69. De Faṭḥ al-Wahhâb is eigenlijk geen commentaar op den Minhâdj at-Tâlibîn, maar op een daarvan door Nawawî zelven gemaakt uittreksel, Minhâdj at-Tollâb getiteld. Het is hieraan te wijten, dat ik het fragment van den Faṭḥ al-Wahhâb, hetwelk het Bat. Gen. v. K. en W. bezit, niet heb herkend. Zie mijn *Cat. Cod. Arab.* p. 125 en 126.

⁵⁾ Zie p. 12 en 13.

⁶⁾ Kitab Toehpah, Javaansch-Mohammedaansch Wetboek, s'Hage 1853; 2de druk door T. Roorda, Leiden 1874.

⁷⁾ In de Bijdragen voor de Taal- Land- en Volkenkunde van Ned. Ind. uit. gegeven door het Kon. Inst. v. d. T. L. en V. Nieuwe Volgreeks, dl. IV (1862) p. 343 en volg. Deze vertaling begint bij art. 113, en loopt tot het slot, namelijk art. 359. Artt. 1—112 waren reeds vertaald in Keijzer's Mohammedaansch Strafrecht naar Arabische Javaansche en Maleische Bronnen.

Eindelijk moet nog als een zeer populair werk vermeld worden de Kitab Patakoelmoengin, ten rechte Fath al-Mo'in d. i. „overwinning van den Helper” namelijk van Allâh. Deze kitab is een commentaar op de Qorrat al-'Ain, d. i. „verfrissing voor het oog,” welk laatste werk op zich zelf nimmer door mij werd aangetroffen. Zoowel de Fath al-Mo'in als de Qorrat al-'Ain heeft tot auteur Zain ad-dîn bin 'Abd al-'Azîz al-Malabârî, een geleerde, die te Mekka leefde, maar, gelijk zijn naam aanduidt, van de kust van Malabar afkomstig was. Hij was een leerling van den reeds herhaaldelijk genoemden bin Hadjr al-Haitamî, en voleindigde zijn commentaar in het jaar 982 der H. De aanvangswoorden van den Fath al-Mo'in zijn, na het Bismillâh: الحمد لله الفتح الجواد الخ, en die van de Qorrat al-'Ain: الحمد لله الذي هدانا لهذا الخ. De in beide werken behandelde onderwerpen zijn geheel dezelfden als in alle andere algemeene rechtsboeken.

Het is eene uitzondering een leeraar te vinden, die één der vele hier opgenoemde algemeene werken bij zijn onderwijs van het begin tot het einde doorloopt. De meesten behandelen ook uit deze werken slechts de hoofdstukken, die op den eeredienst en wat daarmede samenhangt ¹⁾, d. w. z. op de verplichtingen jegens Allâh betrekking hebben. Anderen behandelen ook het familie- en erfrecht, en weinige leeraars de verbintenissen, de zakelijke rechten en de rechtspraak. Het strafrecht, de slavernij en de oorlog tegen de ongeloovigen worden, als van geene praktische beteekenis, op Java en Madoera zoo goed als nooit onderwezen, en de interlineaire vertalingen of aantekeningen ontbreken in de handschriften bij deze onderwerpen bijna altijd.

En hiermede ben ik genaderd tot het tweede onderdeel van het godsdienstonderwijs, namelijk de Arabische spraakkunst.

Het werk, dat hierbij verreweg de hoofdrol speelt, is de Kitab Djoermiah, ten rechte geheeten al-Adjroemîjah of al-Moqaddamat al-Adjroemîjah, d. i. „de inleiding”, van Aboe Abd Allâh Moḥammad bin Daoed aḡ-Çanhâdjî bin Adjor-

¹⁾ B. v. de verboden spijzen, het slachten van vee, de geloften, de offerhanden, enz.

roem, een Berbersch geleerde, die in het jaar 723 der H. overleed ¹⁾). Het werk is uitgegeven en vertaald door E. Trumpp ²⁾, en behandelt, in vragen en antwoorden, in acht hoofdstukken (bâb), achtereenvolgens: den zin (kalâm) en zijne deelen: naamwoord (ism), werkwoord (fi'l) en partikel (ḥarf), 2° de verbuiging en vervoeging (i'râb), 3° de uitgangen der verbuiging en vervoeging, 4° het naamwoord, 5° het werkwoord, 6° den nominatief, 7° den accusatief, 8° den genitief ³⁾). Een commentaar op dit werk is de Motanmimah, d. i. „het supplement”, van Sjams ad-dîn Moḥammad bin Moḥammad ar-Ro'ainî, bijgenaamd al-Ḥaṭṭâb, van Mekka, op welk „Supplement” 'Abd Allâh al-Fâkihî op nieuw een commentaar schreef, onder den wijschen titel van al-Fawâkih al-Djannîjah, d. w. z. „de vruchten uit het Paradijs”. Deze laatste commentaar werd voleindigd in het jaar 956 der H. ⁴⁾). Voorts is de Kitab Imriti eene berijmde paraphrase van de Adjroemîjah, door Sjaraf bin Jahjâ bin Aboe l-Chair al-Ançârî al-'Imrîfî, een Egyptisch geleerde, in het jaar 976 der H. geschreven ⁵⁾). De Arabische titel van dit leerdicht is: ad-Dorrat al-Bahîjah, d. i. „de fraaie parel.” Eindelijk is een zeer gezaghebbende commentaar op de Adjroemîjah, die van Ḥasan al-Kafrâwî uit Egypte. Den tijd, waarin deze auteur leefde, kan ik niet met zekerheid vaststellen: vermoedelijk stierf hij ongeveer eene eeuw geleden. De commentaar heeft geen Arabischen titel, en wordt door de santri's Kitab Kaparawi genoemd. De aanvangswoorden, na het Bismillâh, zijn: الحمد لله الذي جعل لغة العرب احسن اللغات الخ

De Kitab Djoerdjani, ook Kitab Amil geheeten, heeft in het Arabisch tot titel Miat 'Amil, d. i. „honderd regeerders”, al-'Awâmil al-Miah, d. i. „de honderd regeerders”, of ook eenvoudig

¹⁾ H. Kh. VI p. 73.

²⁾ Einleitung in das Studium der Arabischen Grammatiker, Munchen 1876

³⁾ In het litterair Arabisch worden slechts deze drie naamvallen door eene verandering in den uitgang uitgedrukt; de andere naamvallen drukt men door voorzetsels uit.

⁴⁾ Loth: *op. cit.* p. 272, 273.

⁵⁾ *Ibid.* p. 268.

al-'Awâmil, d. i. „de regeerders”, en is geschreven door 'Abd al-Qâhir bin 'Abd ar-Rahmân al-Djordjânî, overleden in het jaar 471 of 474 der H. ¹⁾ Onder „regeerders” verstaat men de oorzaken, welke tengevolge hebben, dat een naamwoord in een zekeren naamval, of een werkwoord in eene zekere wijze moet gebruikt worden. Een commentaar op dit werk is de Kitab Innola, aldus genoemd naar de eerste woorden: Inna Awlâ, d. i. „voorwaar het beste.” De auteur van dezen commentaar is niet bekend ²⁾.

De Kitab Alpiah heet in het Arabisch al-Alfijah, d. i. „het duizendtal”, en is een didactisch gedicht over de grammatica van duizend versregels: van daar de naam. Het gedicht behandelt in 74 hoofdstukken den zin en hare bestanddeelen, naamwoord, werkwoord en partikel, zoowel uit het oogpunt der woordvoeging als der woordvorming. Het is mij niet mogelijk den inhoud meer in bijzonderheden uit een te zetten, op eene wijze welke ook verstaanbaar is voor den lezer, die geen Arabisch kent. De Alfijah is uitgegeven en van ophelderende aantekeningen voorzien door S. de Sacy ³⁾. De auteur der Alfijah heet Aboe 'Abd Allâh Moḥammad bin 'Abd Allâh at-Tâî al-Djajjânî, meer bekend onder den naam van bin Mâlik, en is gestorven in het jaar 672 der H. ⁴⁾

Commentaren op de Alfijah zijn: 1° de Kitab Asmoeni, waarvan de Arabische titel luidt: Minhadj al-Masâlik, d. i. „de gids op de wegen”, door Noer of Djamâl ad-dîn 'Ali bin Moḥammad al-Asjmoenî, overleden in het jaar 909 der H. ⁵⁾, 2° de

¹⁾ Ibid. p. 273.

²⁾ Ibid. p. 274, *Cat. Cod. Ar.* p. 21 en 22, en mijn Verslag van eene Verzameling Maleische Arabische Javaansche en andere Handschriften, p. 57.

³⁾ *Alfiyya, ou la Quintessence de la Grammaire*, Parijs 1833.

⁴⁾ H. Kh. I p. 407.

⁵⁾ Ibid. p. 411. H. Kh. (p. 409) en de Sacy (*l. l.* p. 2) schrijven dit werk minder juist toe aan Taqî ad-dîn Aḥmad bin Moḥammad asj-Sjamanî, overleden in het jaar 872 der H. In hoeverre Sjamanî en Asjmoenî dezelfde zijn, kan ik niet nagaan; maar dat bij bedoelde auteurs eene vergissing bestaat, en het door mij in den tekst medegedeelde juist is, blijkt uit de navolgende feiten: 1° in de handschriften, welke ik zag, staat uitdrukkelijk dat de Minhadj al-Masâlik geschreven is door Asjmoenî; 2° dit kan geen andere

Kitab Agil, namelijk de commentaar van 'Abd Allâh bin 'Abd ar-Rahmân bin 'Aqil, overleden in het jaar 769 der H. ¹⁾: deze commentaar heeft geen bepaalden titel; hij is uitgegeven en vertaald door F. Dieterici ²⁾, 3° de Kitab Tamrîn, ook wel Kitab Asariah geheeten. Het is de Tamrîn at-Tollâb, d. w. z. „de verharding der studeerenden”, door Châlid bin 'Abd Allâh al-Azharî, overleden in het jaar 905 der H. ³⁾

De Kitab Kapijah heet in het Arabisch al-Kâfijah, d. i. „het voldoende boek”, en heeft tot auteur Djamâl ad-dîn Aboe 'Amr 'Othmân bin 'Omar bin al-Hâdjib, overleden in het jaar 646 der H. ⁴⁾ Het boek behandelt de woordvoeging; terwijl het werk van denzelfden auteur over de woordvorming en de spelling, hetwelk asj-Sjâfijah, d. i. „het genezende boek”, heet, ofschoon op Java en Madoera niet onbekend ⁵⁾, toch, vooral tegenwoordig, weinig meer gebezigd wordt.

De Kitab Hisam is de inleiding tot de Arabische grammatica van Aboe 'Abd Allâh Moḥammad bin Joesof bin Hisjâm, overleden in het jaar 761 der H. ⁶⁾ De Arabische titel is Qaṭr an-Nadâ, d. w. z. „de drup van den regen.” De meest bekende commentaar op dit werk is de Modjib an-Nidâ, d. i. „het boek dat antwoordt op de roepstem”, van Sjihâb ad-dîn Aḥmad bin Djamâl ad-dîn 'Abd 'Allâh bin Noer ad-dîn 'Alî al-Fâkihî. Deze commentaar is geschreven in het jaar 924 der H. ⁷⁾

Minhadj al-Masâlik zijn, want de aanvangswoorden komen overeen met die door H. Kh. als de aanvangswoorden van Sjamanî's Minhadj al-Masâlik opgegeven, en de plaatsen, door de Sacy uit Asjmoeni's commentaar aangehaald (p. 118, 143 en 214) zijn uit denzelfden Minhadj al-Masâlik, welke door H. Kh. blijkens de aanvangswoorden aan Sjamanî wordt toegeschreven. Vergl.

Cat. Cod. Arab. p. 3.

¹⁾ H. Kh. I p. 408.

²⁾ *Alfijjah, carmen didacticum et in Alfijjah commentarius quem concipit Ibn Akil*, Leipzig 1851, en *Ibn Akil's Commentar zur Alfijjah*, Leipzig 1852.

³⁾ H. Kh. I p. 412.

⁴⁾ H. Kh. V p. 6.

⁵⁾ *Cat. Cod. Arab.* p. 19.

⁶⁾ H. Kh. IV p. 562.

⁷⁾ Loth: *op. cit.* p. 268; H. Kh. IV p. 563.

De Kitab Misbak heet in het Arabisch al-Miçbâh, d. i. „de lantaarn”, en is eene korte verhandeling over de grammatica, speciaal over de zoogenaamde „regeerders” ¹⁾, verdeeld in 5 hoofdstukken (bâb), en hoofdzakelijk getrokken uit de 'Awâmil van Djordjânî ²⁾. De auteur heet Borhân ad-dîn Aboe l-Fath Nâçir ad-dîn bin Aboe l-Mokârim 'Abd as-Sajjid al-Moçarrizî, overleden in het jaar 610 der H. ³⁾

Onder den naam van Kitab Aroel verstaat men: 1° het werk van Aboe Zakarjâ Jahjâ bin 'Alî al-Chatîb at-Tibrizî, overleden in het jaar 502 der H., 2° het leerdicht van Qadr ad-dîn Moçammad as-Sâwî, met den commentaar daarop van 'Obaid Allâh bin 'Abd al-Kâfî bin 'Abd al-Madjîd al-'Obâidî. Beide werken hebben in het Arabisch tot titel: al-Kâfî fi Ilmai l-'Aroedh wal-Qawâfi, d. i. „het voldoende boek voor de prosodie en het rijm” ⁴⁾. Deze werken zijn echter veel minder algemeen dan de vorigen, omdat de Arabische prosodie weinig onderwezen wordt.

Bij de oesoel of scholastieke theologie is het werk, waarmede men zijne studiën aanvangt, de catechismus van Aboe l-Laith Moçammad bin Aboe Naçr bin Ibrâhîm as-Samarqandî ⁵⁾. Het werkje heeft in het Arabisch geen bepaalden titel. Het behandelt in 17 vragen en antwoorden de hoofdpunten der Mohammedaansche geloofsleer. Verder behoef ik er niet over uit te weiden; want het is uitgegeven, vertaald en van aantekeningen voorzien door prof. A. W. T. Juijnbooll ⁶⁾. De Inlandsche naam er van is Kitab Samarkandi en in Midden-Java Kitab Asmârakandi, en de meest gebruikelijke com-

¹⁾ Zie boven pag. 535.

²⁾ Ibid.

³⁾ H. Kh. V p. 582; Fluegel: Die Arabischen Persischen und Türkischen Handschriften der Hofbibliothek zu Wien, p. 156.

⁴⁾ H. Kh. IV p. 204, V p. 21, 296; *Cat. Cod. Arab.* p. 125; Loth: *op. cit.* p. 244.

⁵⁾ Vermoedelijk dezelfde als Aboe l-Laith Naçr bin Moçammad bin Ibrâhîm as-Samarqandî, overleden in het jaar 375, of volgens anderen in het jaar 383 der H. Zie Loth: *op. cit.* p. 101

⁶⁾ Bijdragen v. d. T. L. en V. v. Ned. Ind. uitgeg. d. h. K. J. v. d. T. L. en V. Vierde Volgreeks, dl V (1881) p. 215 en volgg. en 267 en volgg.

mentaar daarop is de Bahdjat al-'Oloem, d. w. z. „de schoonheid der wetenschappen”, van een onbekenden auteur ¹⁾.

Het tweede boek is de Kitab Dorrat, ten rechte ad-Dorrah, d. i. „de parel” ²⁾. Aldus noemt men de korte verklaring van de Mohammedaansche geloofsbelijdenis door Aboe 'Abd Allâh Moḥammad bin Joesof as-Sinoesî al-Ḥasanî, overleden in het jaar 895 der H. ³⁾ De ware titel van het boek is in het Arabisch Omm al-Barâhîn, d. i. „de moeder der bewijsgronden”; doch deze titel komt weinig voor. Het boek is meer bekend onder dien van 'Aqâid as-Sinoesî, d. w. z. „de geloofsartikelen van as-Sinoesî”, 'Aqîdat as-Sinoesî, d. i. „de geloofsleer van as-Sinoesî”, ja zelfs, ofschoon ten onrechte, vindt men in vele handschriften als titel 'Aqîdat Ahl at-Tawḥîd, d. i. „de geloofsleer van hen die de eenheid van Allâh aannemen”, opgegeven. Dit laatste is eigenlijk de titel van een ander meer uitvoerig werk van denzelfden auteur over hetzelfde onderwerp, welk werk ook soms al-'Aqâid al-Kobrâ, d. w. z. „de groote geloofsartikelen”, genoemd wordt, in tegenstelling van de Omm al-Barâhîn, die dan al-'Aqâid aḡ-Ḥoghrâ, d. w. z. „de kleine geloofsartikelen”, heet. Deze onzekerheid in de titels heeft tot verwarring van beide werken in sommige beschrijvende *catalogi* van Arabische handschriften aanleiding gegeven, eene verwarring waaraan ook ik mij in der tijd heb schuldig gemaakt ⁴⁾.

¹⁾ Zie *Cat. Cod. Arab.* p. 112, en Loth: *op. cit.* p. 122.

²⁾ Men vindt ook in de handschriften ad-Dorrah al-Fâchirah, d. i. „de kostbare parel.”

³⁾ Over dezen beroemden Berberschen geleerde en zijne werken vergl. Cherbonneau in het *Journal Asiatique*, Vijfde Serie, Dl. III (1854) p. 175 en volgg.

⁴⁾ Zie *Cat. Cod. Arab.* p. 109 en 113 — 115. De verwarring is voor goed opgehelderd door prof. Pertsch: *op. cit.* dl. II, p. 24 en 27; doch deze noemt nu den auteur weder minder juist Aboe Ishâq Joesof, terwijl hij inderdaad Aboe 'Abd Allâh Moḥammad bin Joesof heet. Ik vermeld dit niet om op het werk van dien geleerde te vitten, maar alleen om den niet-deskundigen lezer te doen zien, hoe onvermijdelijk vergissingen zijn, waar men zich op een zoo weinig ontgonnen terrein, als dat der geschiedenis van de Arabische letterkunde beweegt. Zoo geeft prof. Fluegel, in zijne

Het werkje van Sinoesi is in het Duitsch vertaald ¹⁾; doch, om de reden, hierboven op p. 525 en 526 opgegeven, wil ik desnietteenstaande den lezer in korte woorden van den inhoud op de hoogte brengen. Het geheele werkje is, in druk, slechts 10 pagina's groot.

De schrijver gaat uit van de waarheid, dat ons verstand zich slechts drie categoriën van begippen kan voorstellen: het noodzakelijke, het onmogelijke en het mogelijke. Het noodzakelijke is datgene, waarvan wij ons niet kunnen voorstellen, dat het niet bestaat; het onmogelijke is het omgekeerde, namelijk datgene waarvan wij ons niet kunnen voorstellen, dat het wel bestaat, en het mogelijke datgene, waarvan wij ons zoowel het bestaan als het niet-bestaan kunnen voorstellen. Nu behoort een Muzulman zich in de eerste plaats rekenschap te geven, van hetgeen ten opzichte van Allâh noodzakelijk, onmogelijk en mogelijk is.

Noodzakelijk zijn ten opzichte van Allâh twintig eigenschappen (ḡifah) ²⁾, namelijk: 1° dat Hij bestaat, 2° dat Hij van eeuwigheid bestaan heeft, 3° dat Hij tot in eeuwigheid bestaan zal, 4° dat Hij van het niet-eeuwige onderscheiden is, 5° dat Hij door zich zelf bestaat, 6° de eenheid, 7° de almacht, 8° de wil, 9° de alwetendheid, 10° het leven, 11° het hooren, 12° het zien, 13° het spreken, 14° het almachtig zijn, 15° het willend zijn, 16° het alwetend zijn, 17° het levend zijn, 18° het hoorende zijn, 19° het ziende zijn, 20° het sprekende zijn. Het verschil tusschen de eigenschappen *s b* 7° — 13° en die *sub* 14° — 20° vermeld, zie ik gene

---

uitgave van Haji Khalfa, aan Sinoesi als tweeden geslachtsnaam al-Ḥosaini, in stede van al-Ḥasanî, eene onjuistheid ook door mij in mijn *Cat. Cod. Arab.* overgenomen, omdat ze eveneens in een paar handschriften van het Bat. Gen. voorkwam, en ik dus geene reden had om aan de schrijfwijze al-Ḥosainî te twijfelen.

¹⁾ M. Wolff: *Begriffsentwicklung des Mohammedanischen Glaubensbekenntnisses*, Leipzig 1848.

²⁾ Van daar heet het werkje onder de Maleiers ook wel Sipat Doewa Poeloh. Dezen titel voeren echter ook nog andere Maleische boekjes. De Maleische vertaling of liever bewerking van Sinoesi's *Omm al-Barâhîn* heet *Bidâjat al-Hidâjah*. Vergl. mijn Verslag, p. 8 en 9.

kans uit een te zetten, zonder in eene voor het doel van dit opstel te wijdloopige verhandeling te vervallen.

Onmogelijk zijn, ten opzichte van Allâh, eveneens twintig eigenschappen, namelijk het omgekeerde van de twintig eigenschappen, die noodzakelijk zijn.

Mogelijk is, ten opzichte van Allâh, dat hij doet of nalaat alles wat mogelijk is.

Het bewijs voor het bestaan van Allâh vindt men in het ontstaan van de wereld; terwijl het bewijs, dat de wereld ontstaan is, en niet van eeuwigheid bestaan heeft, ligt in het feit, dat haar wezen onafscheidelijk verbonden is met niet-eeuwige verschijnselen, als beweging, rust, enz. Dat deze verschijnselen niet eeuwig zijn, weten wij door waarneming, namelijk doordat wij hen zien beginnen en eindigen. In denzelfden geest wordt achtereenvolgens het bewijs voor elk der verdere noodzakelijke eigenschappen van Allâh geleverd.

Ten opzichte der godsgezanten (rasoel) is het noodzakelijk, dat zij 1° waarachtig zijn, 2° betrouwbaar zijn, en 3° dat zij aan de menschen alles hebben overgebracht, wat hun bevolen was over te brengen. Onmogelijk ten hunnen opzichte is wederom het omgekeerde van deze drie eigenschappen, en mogelijk al het menschenlijke, voor zooverre het niet onvereenigbaar is met hun verheven standpunt: zij kunnen b. v. ziek zijn geweest, maar niet behebt met grove zedelijke gebreken.

De geheele Mohammedaansche theologie is saamgevat in de geloofsbelijdenis: „Er is geen god dan Allâh, en Mohamad is Zijn gezant.” Het eerste lid van deze geloofsbelijdenis toch sluit in zich al wat, ten opzichte van Allâh, noodzakelijk, onmogelijk en mogelijk is. Het karakter namelijk der goddelijkheid is daarin gelegen, dat de godheid alles ontberen kan wat buiten haar is; terwijl daarentegen niets wat buiten haar is, haar ontberen kan. De zin nu der woorden: „Er is geen god dan Allâh”, is deze, dat geen wezen, behalve Allâh, aan de hier gegevene definitie van de godheid beantwoordt. Uit het feit, dat Allâh derhalve alles ontberen kan, wat buiten Hem is, doch niets wat buiten Hem is, Hem ont-

beren kan, volgen van zelve Zijne hierboven genoemde twintig noodzakelijke eigenschappen voort, evenals het onmogelijke van het omgekeerde dezer eigenschappen, en eindelijk volgt daaruit, dat Hij alle mogelijke dingen doen of laten kan naar welgevallen. Uit het feit dat niets, wat buiten Allâh is, Hem ontberen kan, vloeit verder nog voort, dat de wereld niet eeuwig is; want, ware zij eeuwig, dan zoude zij Allâh kunnen ontberen.

Het tweede lid der geloofsbelijdenis, namelijk dat Moḥammad de gezant van Allâh is, sluit in zich het geloof aan de profeten (nabî) in het algemeen en aan de godsgezanten (rasoel) in het bijzonder ¹⁾, voorts aan de Engelen, aan de openbaring en aan den jonsten dag; omdat Moḥammad, de grootste en laatste godsgezant, alle deze punten heeft bekend gemaakt of herhaald. Daaruit volgen ook de bovengenoemde drie noodzakelijke eigenschappen der godsgezanten, gelijk mede hetgeen ten hunnen opzichte als onmogelijk en mogelijk is vooropgesteld.

Aangezien nu, gelijk de schrijver van zijn standpunt heeft aangetoond, de korte woorden der geloofsbelijdenis virtueel de geheele geloofsleer bevatten, zoo zijn die woorden het symbool van het in de harten levende geloof geworden, en de toetssteen, waaraan men iemand als Muzulman herkent. Men moet die woorden dus zooveel mogelijk herhalen, en zich daarbij telkens de verschillende leerstukken voor den geest brengen, welke zij in zich sluiten, opdat die woorden als in het vleesch en het bloed worden opgenomen.

Op dit werkje van Sinoesî bestaan een aantal commentaren, waarvan ik in de eerste plaats noem den commentaar, door hem zelve opgesteld. Deze commentaar heet bij de santri's Kitab Sinoesi: een Arabischen titel schijnt hij niet te hebben. Een tweede commentaar, eenigzins minder uitvoerig dan de vorige, is de Kitab Tilmisani, aldus genoemd naar den auteur, 'Abd Allâh Moḥammad bin 'Omar bin Ibrâhîm at-Telemsânî

(1) Over het verschil tusschen een profeet en een godsgezant bij de Mohammedanen, zie Niemann: Inleiding tot de Kennis van den Islam, p. 453 en 454.

1), een landgenoot van Sinoesî. Een Arabischen titel heeft ook deze commentaar niet.

Een derde commentaar is de Kitab Mopid, ten rechte al-Mofid, d. i. „het nuttige boek”, geheeten. In den pësantrèn te Bandjarsari (Madioen) teekende ik uit een handschrift aan, dat de auteur van dezen commentaar al-Djozoelî heet. Vermoedelijk is dit 'Aboe 'Abd Allâh Moḥammad bin Solaimân al-Djozoelî, schrijver van het ook in den Archipel zeer bekende gebedenboek, Dalâil al-Chairât, en overleden in het jaar 870 der H. 2) Nergens anders vond ik den auteur vermeld.

De Kitab Mopid is merkwaardig, omdat hij begint met eene uitvoerige inleiding over het wezen der kennis. Terwijl de Kitab Dorrat, gelijk wij gezien hebben, aanvangt met te verklaren, dat ons verstand zich slechts het noodzakelijke, het onmogelijke en het mogelijke kan voorstellen, zoo vermeent deze schrijver eerst het begrip van verstand en dat van voorstelling wijsgeerig te moeten bepalen. Hij doet dit in het kort als volgt. Alle kennis berust of op voorstelling (taḡawwor) of op erkenning (taḡdîq); de eerste is uit haren aard positief (ithbât), de tweede kan positief (ithbât) of negatief (nafî) zijn. De bronnen van onze kennis zijn de geopenbaarde wet (sjar'), het verstand ('aql) en de gewoonte ('âdah), bij elk van welke drie bronnen weder voorstelling en erkenning mogelijk is. Zoo weten wij uit de wet door voorstelling, dat de vijf dagelijksche gebeden uit een zeker aantal elementen bestaan, doch door erkenning, dat de vijf dagelijksche gebeden verplichtend zijn. Op dezelfde wijze leert ons het verstand door voorstelling, dat de wereld alles bevat wat bestaat, met uitzondering van Allâh, maar door erkenning, dat de wereld geschapen is, en de gewoonte, door voorstelling, dat spijsen zoet of zuur, maar door erkenning, of zij al dan niet voedzaam zijn.

Alles wat wij leeren kennen is verder inhaerent (dhoroeî) of accidenteel (natharî); het eerste is wat wij door zuivere redeneering te weten kunnen komen, het tweede wat wij niet

1) De leeftijd van dezen auteur is onzeker. Vergl. Loth: *op. cit.* p. 122, en *Cat. Cod. Arab.* p. 113.

2) *Cat. Cod. Arab.* p. 76 en 77.

door redeneeren alleen kunnen te weten komen. Zoo is het, om bij de wet te blijven, inhaerent aan de voorgeschreven vijf dagelijksche gebeden, dat zij verplichtend zijn, maar is het iets' accidenteels, dat de woeker verboden is.

De wet is of categorisch (ithbât), of niet-categorisch (ibâ-ḥah), of eene vermenging van beiden (al-wadha' lahomâ). Voor zoo verre zij categorisch is, kan zij zijn imperatief (amr) of prohibitief (nahî). De imperatief verdeelt men weder in verplichting (îdjâb) en aanbeveling (nadb), de prohibitief in verbod (taḥrîm) en afkeuring (karâhah). Voor zooverre de wet niet-categorisch is, betreft zij datgene wat men doen of laten mag naar believen, zonder dat het een of het ander bij Allâh verdienstelijker is. Eindelijk is de wet soms categorisch en niet-categorisch te gelijk, en wel in de gevallen, waarin eene aanleiding (sabab), eene voorwaarde (sjart) en een beletsel (mâni') bestaan kan. Zoo b. v. is het middaggebed verplichtend, doch alleen wanneer de zon een zekeren stand heeft bereikt (d. i. de aanleiding), indien men bij zijne verstandelijke vermogens is (d. i. de voorwaarde), en indien men zich niet bevindt in zekere toestanden, welke aan het doen zijner gebeden in den weg staan (d. i. het beletsel).

De gewoonte treed op als bron van kennis, wanneer men het verband tusschen het eene begrip en het anderen waarneemt, hetzij dat die begrippen positief, hetzij dat zij negatief zijn; doch in elk geval moeten zij berusten op feiten die herhaaldelijk zijn voorgekomen (takarror). Het verband tusschen twee begrippen kan zijn vierledig, namelijk: tusschen twee positieve begrippen, tusschen twee negatieve begrippen, tusschen een positief en een negatief begrip, en tusschen een negatief begrip en een positief. Zoo kan men verzadigd zijn, omdat men gegeten heeft, niet verzadigd zijn omdat men niet gegeten heeft, honger hebben omdat men niet gegeten heeft, en geen honger hebben omdat men gegeten heeft.

En hiermede is de schrijver genaderd tot het verstand als bron van kennis, en sluit zijne redeneering zich bij Sinoesi's ontleding van deze bron aan.

De Kitab Patakalmobin, ten rechte Faḥ al-Mobin, d. i. „over-

winning des Ondubbelzinnigen," namelijk van Allâh, is eveneens een commentaar op Sinoesî's werkje. Deze commentaar is geschreven door den hierboven reeds vermelden Ibrâhîm bin Moḥammad al-Baidjoerî ¹⁾).

Een werk van ongeveer gelijke strekking als de Omm al-Barâhîn, en hoofdzakelijk daaruit geput, is de Kitab Kipajatoelawam, ten rechte Kifâjat al-'Awâmm, d. i. „het boek dat voldoende is voor het volk", geheeten. De auteur daarvan is een Egyptisch geleerde, Moḥammad bin asj-Sjâfi'î al-Fadhâlî, en de aanvangswoorden, na het Bismillâh, zijn: الحمد لله المنفرد بالايجاد الخ (moqaddamah) over de kennis, het noodzakelijke, het onmogelijke en het mogelijke. Dan worden achtereenvolgens de 50 geloofspunten ('aqlîdah) omtrent Allâh en zijne gezanten uiteengezet, en met bewijzen (dalil) gestaafd. Die 50 geloofspunten zijn: de 20 eigenschappen (ḡifah), welke Allâh noodzakelijk moet hebben, de 20 eigenschappen welke Hij onmogelijk kan hebben, het ééne dat ten Zijnen opzichte noch noodzakelijk noch onmogelijk is, de 4 eigenschappen welke Zijne gezanten noodzakelijk moeten hebben, de 4 eigenschappen welke zij onmogelijk kunnen hebben, en het ééne dat ten hunnen opzichte noch noodzakelijk noch onmogelijk is. Dan volgt een naschrift (châtimah) over het karakter van het geloof (îmân) en over de genealogie van Moḥammad, van vaders en van moeders kant. Op dit werkje nu schreef al-Fadhâlî's leerling, de evengenoemde al-Baidjoerî, kanteekeningen en wel onder toezicht van al-Fadhâlî zelve. In die kanteekeningen behandelt hij speciaal een 50 tal vraagpunten (maṭlab), welke in de Kifâjat al-'Awâmm niet volledig tot hun recht zijn gekomen. De aanvangswoorden van al-Baidjoerî's kanteekeningen zijn, na het Bismillâh: الحمد لله العالم بالكليات الخ.

De Kitab Miptak heeft tot Arabischen titel al-Miftâḥ fi Sjarḥ Ma'rifat al-Islâm, d. i. „de sleutel", commentaar op „de kennis van den Islâm". Noch de auteur van „de sleutel", noch die van „de kennis van den Islâm" is bekend ²⁾. De

¹⁾ Zie boven p. 531, en mijn *Cat. Cod. Arab.* p. 113.

²⁾ Vergl. Loth: *op. cit.* p. 122, en mijn *Cat. Cod. Arab.* p. 113.

aanvangswoorden van eerstgenoemd werk zijn in mijn *Cat. Cod. Arab.* vermeld; die van het tweede zijn, na het Bismillâh: باب معرفة الاسلام والايمان والاصل فيه قال عبد الله بن عمر الخ
De inhoud is tweeledig. Eerst verhaalt 'Abd Allâh bin 'Omar, één der metgezellen van den Profet, dat de Aartsengel Gabriël eens tot dezen laatsten kwam, en hem vroeg waaruit de Islâm bestaat. De Profet antwoordde uit vijf zaken: het geloof aan Allâh en Zijn Profet, het gebed, de djakat, de vasten en de bedevaart. Toen vroeg Gabriël den Profet naar de geloofspunten, en antwoordde deze, dat men moet gelooven aan Allâh, aan de Engelen, aan de openbaring, aan de godsgezanten, aan den dag van het laatste oordeel en aan de praedestinatie. Eindelijk vroeg Gabriël den Profet naar de goede werken, waarop deze antwoordde, dat de goede werken bestaan in het dienen van Allâh al ziet men Hem niet, want Hij ziet de menschen toch. Gabriël was met deze antwoorden tevreden, en ging heen, waarop de Profet tot de hem omringende personen zeide, dat hem deze kleine catechismus was afgenomen tot onderwijzing van de omstanders.

Daarna volgt een tweede catechismus aan Aboe 'Abbâs, eveneens een metgezel van den Profet, toegeschreven. Ik geef ter kenschetsing daarvan de eerste vragen.

Als men u vraagt: Zijt gij Muzulman? zoo moet gij antwoorden: *al-ḥamdo lillâhi*, d. i. „Eere zij Allâh”. Vr. Van wien stamt gij af? Antw. Van Adam. Vr. Van welchen godsdienst zijt gij? Antw. Van dien van Abraham. Vr. Tot wiens volk behoort gij? Antw. Tot het volk van Moḥammad. Vr. Tot welke school behoort gij? Antw. Tot die van Sjâfi'î. Vr. Hoevele scholen zijn er? Antw. Vier, namelijk die van Aboe Ḥanîfah, van Sjâfi'î, van Mâlik en van bin Ḥanbal.

De Kitab Djoeharatoeltohid is de Djawharat at-Tawḥîd, d. w. z. „het juweel van de eenheid van Allâh”, door Ibrâhîm al-Loqânî, overleden in het jaar 1041 der H. ¹⁾ Het is een didaktisch gedicht over de leer der eenheid van Allâh en de daaruit voortvloeiende grondwaarheden van den Islâm. Op dit leerdicht schreef zijn zoon, 'Abd as-Salâm bin Ibrâhîm al-

¹⁾ H. Kh. II p. 654.

Loqânî, overleden in het jaar 1078 der H., een commentaar, Ithâf al-Morîd, d. i. „schenking aan den leerling”, getiteld, welke commentaar ook op Java en Madoera zeer bekend is ¹⁾. Een tweede in deze gewesten voorkomende commentaar is de Tohfât al-Morîd, d. i. „geschenk voor den leerling”, van den reeds meergenoemden Ibrâhîm bin Moĥammad al-Baidjoerî ²⁾. De aanvangswoorden van laatstgenoemden commentaar zijn, na het Bismillâh: الحمد لله المنفرد بالاعدام الخ. Beide commentaren worden evenals het gedicht zelve door de santri's Kitab Djoeharatoeltohid genoemd. Als eene bijzonderheid omtrent de werken van Sinoesî en Loqânî vermeld ik, dat beide auteurs tot de school van Mâlik behooren.

Alvorens over te gaan tot de kitab's over tasaoep, d. i. de mystieke theologie, dien ik een enkel woord in het midden te brengen over de beteekenis van het mysticisme in den Islâm. De Islâm, zooals wij dien uit zijne hoofdbron, den Koran, leeren kennen, is een der meest positieve godsdiensten, welke bestaan. Voor het gevoel en de verbeeldingskracht laat hij al zeer weinig plaats over, evenmin als trouwens voor de filosofie. Niemand heeft deze waarheid scherper en juister in het licht gesteld, en met het Arabische volkskarakter in verband gebracht, dan Dozy in het eerste hoofdstuk van zijne Histoire des Musulmans d'Espagne, en in de Hoofdstukken I en X van zijn Islamisme. Het laatste werk is vermoedelijk onder het bereik van bijna alle lezers van dit Tijdschrift, en ik meen dus daarnaar te kunnen verwijzen. Intusschen, reeds betrekkelijk kort na zijn ontstaan, verspreidde zich de Islâm in landen, door niet-Arabieren bewoond, en het was niet meer dan natuurlijk, dat die godsdienst aldaar veel van zijn specifiek Arabisch karakter moest verliezen. Het waren voornamelijk de Perzen, die het eerst tegenover het formalistische, dat in den Islâm lag, het gevoelselement en de wijsbegeerte op den voorgrond stelden,

¹⁾ H. Kh. I p. 150; Pertsch: *op. cit.* II p. 34 en volg., en mijn *Cat. Cod. Arab.* p. 116.

²⁾ Zie boven p. 544.

en zoo zien wij dan ook reeds in de eerste drie eeuwen een heftige strijd ontbranden tusschen allerlei theologische richtingen rationalisten, mystieken en scholastieken ¹⁾. De rationalisten gaven, sedert den grooten theoloog al-Asj'ari, overleden in het jaar 330 der H., den strijd op; doch die tusschen de Arabische of scholastieke en de niet-Arabische of mystieke richting bleef tot op onzen tijd voortduren.

De mystieken dragen in het Arabisch den naam van *coefî*, een woord afgeleid van *coef*, d. i. „wol”, naar het wollen kleet, dat de oudste voorstanders dezer richting droegen. Het Javaansche woord *tasaoep*, voor mystieke theologie is afgeleid van het Arabische *taçawwof*, d. i. „het zich als *coefî* voordoen”, „het omhelzen van de leer der *coefî's*”. Men kan de mystieken in twee hoofdgroepen verdeelen: zij die, ofschoon in alle opzichten Mohammedanen blijvende, toch aan den Islâm eene min of meer mystieke kleur geven, en zij die mystieke sekten vormen, welke soms, hoewel in naam nog tot den Islâm behorende, toch zoo principieel daarvan afwijken, dat zij inderdaad geheel op zich zelven staan. Sommigen van die sekten hebben zelfs een pantheïstisch karakter gedragen, iets dat, gelijk men weet, al zoo sterk mogelijk met de leer van den Koran in strijd is. Het mysticisme van de feitelijk buiten den Islam staande sekten is zeker ééne der gevaarlijkste richtingen, welke men zich denken kan. De grondslag daarvan bestaat in blinde gehoorzaamheid aan de meesters en in het aanwenden van allerlei, voor een deel zelfs mechanische middelen om in extase te geraken. Waartoe zoo iets kan voeren, leert b. v. de geschiedenis van de bekende sekte der Assassynen, welke sekte als een uitwas moet worden beschouwd van het mysticisme, dat ik hier op het oog heb.

Van het mysticisme op Mohammedaanschen grondslag kan men als het hoofd en den grondlegger beschouwen Hodjdjat al-Islâm Aboe Hâmid Moḥammad al-Ghazzâlî, overleden in

¹⁾ Zij die dezen strijd in bijzonderheden wenschen na te gaan, kan ik niet beter doen dan verwijzen naar het werk van Dr. M. Th. Houtsma: *De Strijd over het Dogma in den Islâm tot op El-Ash'ari*.

het jaar 505 der H. Hij trad hoofdzakelijk in Baghdâd en Damaskus als leeraar op, en zijn voornaamste werk is de Kitab Ikja, ten rechte Ihjâ 'Oloem ad-Dîn, d. i. „de opwekking der godsdienstwetenschappen” ¹⁾. Met het verschijnen van dit omvangrijke werk vangt eene nieuwe periode in de geschiedenis van de Mohammedaansche theologie aan, en het is tegenwoordig nog zoo beroemd, dat vele Muzulmannen het op zich zelf voldoende achten, om daaruit den Islâm weder op te bouwen, als alle andere boeken onverhoopt mochten verloren gaan ²⁾. Het is verdeeld in vier deelen (qism), welke achtereenvolgens handelen over de uiterlijke godsdienstplechtigheden ('ibâdah), over de maatschappelijke gebruiken ('âdah), over de nadeelige (mohlik) en de heilzame (mondji) gemoedsaandoeningen. Elk dezer deelen is weder verdeeld in 10 boeken (kitâb). Die van het eerste deel handelen over: 1° de kennis, 2° de geloofsartikelen, 3° de reiniging, 4° het gebed, 5° de djakat, 6° de vasten, 7° de bedevaart ³⁾, 8° het Koran-lezen (tilâwah), 9° het herdenken van Allâh (dsikr), 10° het lezen van den Koran bij dagtaken (wird). De boeken van het tweede deel handelen over: 1° het eten, 2° het drinken, 3° het beroep, 4° het huwelijk, 5° het geoorloofde en het verbodene, 6° het gezellige en het eenzelvige leven, 7° het reizen, 8° de muziek, 9° het aansporen tot de deugd, 10° de zeden der profeten. De boeken van het derde deel handelen over: 1° de raadselen van het hart, 2° het bedwingen zijner lusten, 3° de onmatigheid in spijs, drank en wellust, 4° het kwaad door de tong veroorzaakt, 5° den toorn, 6° de wereldsche zaken, 7° den rijkdom, 8° de eerbewijzing en den schijn, 9° de trotschheid en de verwaandheid, 10° de verblindings. De boeken van het vierde deel eindelijk handelen over: 1° de bekeerling, 2° het geduld en de dankbaarheid, 3° de hoop en de vrees, 4° de armoede en het ascetisme, 5° de eenheid van Allâh,

¹⁾ H. Kh. I p. 180 en volgg.

²⁾ A. von Kremer: Geschichte der herrschenden Ideen des Islams, p. 15 en 43

³⁾ De vijf laatstgenoemde onderwerpen worden niet, gelijk in de boeken over het recht, van een zuiver formeel standpunt, maar van een moreel, mystiek en wijsgeerig standpunt behandeld.

6° de liefde, 7° de goede bedoelingen, de zuiverheid en de oprechtheid, 8° de godvreezendheid, 9° het nadenken, 10° het denken aan den dood.

Het werk is veel te uitvoerig om bij het begin van de studie der mystieke theologie gebruikt te worden. Hiervoor is een korter werk van denzelfden schrijver bestemd, de Kitab Bidajatoelhidajat, ten rechte Bidâjat al-Hidâjah, d. i. „het begin van de leiding”, geheeten ¹⁾. Dit werk, verdeeld in eene voorrede (moqaddamah), 7 hoofdstukken (bâb) en een naschrift (châtimah), is eene soort inleiding op den Kitab Ikja, speciaal op de beide eerste deelen van laatstgenoemd boek. Een derde beknopt werk van Ghazzâlî is eindelijk de Kitab Minhadj-oelabidin, ten rechte Minhâdj al-'Abidîn, d. i. „de gids der godvruchtigen”, getiteld ²⁾. Het is verdeeld in 7 hoofdstukken ('aqabah lett. „berg”, en van daar: „alles wat moeielijk te bereiken of te doorgronden is”), respectievelijk betrekking hebbende op: 1° de kennis, 2° de bekeering, 3° de zwarigheden, 4° de onvoorziene gebeurtenissen, 5° de aansporingen, 6° de ongelukken, 7° Allâh's lof en de dankbaarheid. Het is het laatste werk van den beroemden schrijver, en kan als het besluit van zijne leeringen worden aangemerkt.

Onder den naam van Kitab Sarkawi verstaat men de kanttekeningen van 'Abd Allâh bin al-Hidjâzî al-Chaloeti asj-Sjarqâwî op den commentaar, welken Moḥammad bin Ibrâhîm bin 'Abbâd an-Nafzî schreef op het werk van Tâdj ad-dîn Aboe l-Fadhl Aḥmad bin Moḥammad bin 'Abd al-Karîm bin 'Atâ Allâh al-Iskandarî of al-Iskandarânî. Laatstgenoemd werk heeft tot titel al-Ḥikam, d. w. z. „de aphorismen”. Bin 'Atâ Allâh overleed in het jaar 709 der H., en an-Nafzî in het jaar 796 der H. ³⁾ Beide schrijvers behoorden tot de school van Mâlik. Omtrent Sjarqâwî's leeftijd heb ik te vergeefs naar berichten gezocht. Het werk van bin 'Atâ Allâh is eene verzameling van ethische en mystieke aphorismen, zonder

¹⁾ H. Kh. II p. 24.

²⁾ H. Kh. VI p. 210.

³⁾ H. Kh. III p. 82 en volg; Loth: *op. cit.*, p. 196.

eenige indeeling of orde, zoodat het mij niet mogelijk is in korte woorden een overzicht van den inhoud te geven.

De Kitab Soebatoeliman, ten rechte Sjo'ab al-Îmân, d. i. „de onderdeelen der geloofsleer”, getiteld, heeft tot auteur Moḥammad bin 'Abd Allâh al-Îdji, van wien ik niet ben kunnen te weten komen wanneer hij leefde ¹⁾. De aanvangswoorden, na het Bismillâh, zijn: الحمد لله الذي جعل سراج قلوبنا إيماننا الخ. Het boek behandelt 77 „onderdeelen” (sjo'bah, lett. „tak”, meerv. sjo'ab). Volgens de bestaande Maleische bewerking is het boek oorspronkelijk in het Perzisch opgesteld, van daar in het Arabisch, en uit laatstgenoemde taal in het Maleisch overgebracht: volgens de Arabische bewerking is het oorspronkelijk een Arabisch boek, en wel een excerpt uit een grooter. De Maleische bewerking bevat slechts de 50 eersten der 77 „onderdeelen”. Ik laat hier de namen der verschillende onderdeelen van de geloofsleer volgen, in de orde waarin zij uit een mystiek en ethisch oogpunt worden behandeld: 1° Allâh, 2° de Engelen, 3° de boeken, 4° de profeten, 5° den jongsten dag, 6° de opstanding, 7° de praedestinatie, 8° het laatste oordeel, 9° de belooning en straf hiernamaals, 10° Allâh's liefde, 11° de godvreezendheid, 12° de hoop op genade, 13° het vertrouwen op Allâh, 14° de liefde tot Moḥammad, 15° de vereering van Moḥammad, 16° de kostbaarheid van het geloof, 17° de beoefening der wetenschap ²⁾, 18° de verbreiding der wetenschap ³⁾, 19° de vereering van den Koran, 20° de reiniging, 21° het gebed, 22° de djakat, 23° de vasten, 24° de godsdienstige afzondering, 25° de bedevaart, 26° de heilige oorlog, 27° de standvastigheid in den heiligen oorlog, 28° de moed in den heiligen oorlog, 29° de verdeeling van den buit, 30° het vrijlaten van slaven, 31° de voorgeschreven verzoeningen (kaffârah) ⁴⁾, 32° het nakomen

¹⁾ Zie mijn Verslag p. 4 en 54.

²⁾ Namelijk voor zooverre die op de wet en de theologie betrekking heeft

³⁾ Id.

⁴⁾ Over de verschillende soorten van verzoeningen, zie mijne Beginselen van het Moh. Recht, 3de druk, p. 58, 67, 79, 152 en 179.

zijner verbintenissen, 33° de dankbaarheid voor Alláh's weldaden, 34° het in bedwang houden van de tong, 35° misbruik van vertrouwen, 36° doodslag en verwonding, 37° ontucht, 38° de eerbiediging van het eigendomsrecht, 39° verboden spijs en drank, 40° kleederdracht en opschik, 41° muziek en spel, 42° de matigheid, 43° nijd en haat, 44° de benadeeling der Muzulmannen, 45° de zuiverheid van bedoeling, 46° het deelnemen in het geluk en het ongeluk van anderen, 47° het goedmaken van toegebracht kwaad, 48° de voorgeschreven offerhanden, 49° de gehoorzaamheid aan de overheden, 50° het volgen van de djamâ'ah ¹⁾, 51° het rechtvaardig rechtspreken, 52° het aansporen tot de deugd en het afraden van de ondeugd, 53° het bevorderen van vroomheid en godsvrucht, 54° de schaamte, 55° de ouderliefde, 56° de liefde tot zijne overige bloedverwanten, 57° de goede inborst, 58° de behandeling zijner slaven, 59° de plichten der slaven, 60° de plichten der ouders, 61° het zich aansluiten bij de godvruchtigen, 62° het beantwoorden van een ontvangen groet, 63° het oppassen van zieken, 64° het bidden voor de overledenen, 65° het laven der dorstenden, 66° het vermijden van ongelooovigen en goddeloozen, 67° de plichten tegenover zijne burenen, 68° de gastvrijheid, 69° het bedekken van de feilen der Muzulmannen, 70° de gelatenheid, 71° de wereldsche goederen, 72° de omgang met vreemde vrouwen, 73° de ijdele gesprekken, 74° het gebruik van zijn rijkdom, 75° het mededoogen met kinderen en de eerbied voor ouden van dagen, 76° het bijleggen van twisten, 77° het liefhebben van alle Muzulmannen als zichzelf.

Het laatste der hierboven genoemde werken over de mystieke theologie is de Kitab Adkia, in het Arabisch Hidâjat al-Adskijâ ilâ Tarîq al-Awlijâ, d. i. „de leiding der scherpzinnigen op den weg der heiligen”, getiteld.

Het is een mystiek leerdicht, door zekeren Zain ad-dîn al-Ma'bari geschreven in of kort na het jaar 914 der H. ²⁾. Dit werk wijkt in zooverre van de vorigen af, dat het

¹⁾ Over de beteekenis van dit woord, zie Ibid. p. 8.

²⁾ *Cat. Cod. Arab.* p. 94. In het daar beschreven handschrift is het

meer de zuivere mystiek behandelt; terwijl de anderen de mystieke theologie en ethiek tot onderwerp hebben.

De schrijver begint met de verhouding uiteen te zetten tusschen de mystieke devotie (tarîqah) en de wet (sjarî'ah), onder welke laatste benaming hij speciaal den vormelijken eeredienst, verstaat. De tweede, zegt hij, is als een schip en de eerste als de zee, waarin de waarheid (haqîqah) als eene kostbare parel verborgen is. De parel is het doel; maar zonder het schip, d. i. het middel, kan men de zee niet bevaren, en bij de parel komen. Men moet intusschen ten slotte het schip verlaten, en in de zee duiken om de parel te vinden. Negen dingen zijn noodig om de devotie te kunnen beoefenen: 1° de bekeering, 2° de tevredenheid, 3° eene ascetische levenswijze, 4° de studie van de wet en wat daarmede verband houdt, 5° het volgen van de voorschriften der sonnah, 6° de onderworpenheid aan Allâh's wil, 7° de zuiverheid van bedoelingen, 8° de eenzelvigheid, 9° het goed besteden van zijn tijd, d. w. z. dat men zijn tijd geheel aan Allâh wijde. Men moet den weg der Sjaich's (d. z. de meesters der Darwîsj-orden, welke de mystieke devoties beoefenen) betreden met het hart vol vuur en licht. Is het hart ziek, zoo moet men vijf geneesmiddelen aanwenden: den Koran lezen, het lichaam zuiveren, den nacht wakende doorbrengen, zich voor Allâh verootmoedigen en voortdurend in gezelschap van de braven (d. z. de mystieken) blijven. De geheele dag wordt verdeeld tusschen de studie en de verschillende godsdienstoefeningen, waaronder de vijf wettelijk voorgeschrevene gebeden wel begrepen zijn, maar toch op den achtergrond treden tegenover de mystieke devotie; terwijl deze laatste weder als ondergeschikt aan de studie wordt voorgesteld. De studie is natuurlijk het zoeken naar de verborgen „waarheid”, en niet hetgeen men in het Hollandsch gewoonlijk onder dat woord verstaat. De beoefenaar der mystiek wordt verder in zijn doen en laten beschreven; terwijl eindelijk als het

---

woord **الذكية** „de vromen”, in den titel, eene schrijffout voor **الذكية** „de scherppinnigen”. De Javaansche naam van het boek wijst dit uit.

hoogste, waartoe men komen kan, na de waarheid te hebben gevonden, de kennis (ma'rifah) van het wezen der dingen wordt genoemd.

De lezer zal reeds hebben ontwaard, dat wij met dit boek op een geheel ander terrein zijn gekomen dan met de vorigen. Het is eene inleiding tot de beoefening der *ṭarîqah's* of mystieke devoties der Darwîsj-orden, als de Naqsjibandîjah, de Sjattârîjah, de Qâdarîjah, enz., welke devoties op hare beurt weder den overgang vormen tot het buiten den Islâm staande mysticisme, waarover ik hierboven sprak. Over de devoties, welke ik op het oog heb, meen ik te mogen verwijzen naar het opstel van mijne hand op pag. 158 en volgg. van dl. XXVIII (1883) en naar dat van den heer K. F. Holle in dl. XXXI (1886) p. 67 en volgg. van dit Tijdschrift. De oefening in de verschillende soorten van devoties kan niet geacht worden tot het godsdienst-onderwijs te behooren, en zoude, om op afdoende wijze te worden behandeld, eene geheel afzonderlijke studie vereischen. Alleen wil ik hier nog bekend stellen, dat tegenwoordig deze devoties het meest beoefend worden in het noordelijke gedeelte van Bantam en in de afdeelingen Buitenzorg, Tjandjoer en Soekaboemi. Voorts ontmoette ik leerlingen van den, in de opstellen van den heer Holle en van mij genoemden en te Mekka ¹⁾ woonachtigen Solaimân Effendî, te Cheribon, te Samarang, te Soerabaja, te Bangil, in het Madioensche en op het eiland Madoera. Velen hunner waren in het bezit van certificaten, als ik in mijn evengenoemd opstel gepubliceerd heb, en van verschillende, meest te Caïro gedrukte Arabische boeken, bevattende onderwijzingen in de devoties. Herhaaldelijk trof ik den Djâmi' al-Oğoel aan, waarvan ik in mijn opstel eene korte inhoudsopgave mededeelde, voorts een tweetal werken, waarvan het eerste getiteld is al-Ghonjah li Ṭâlib at-Ṭarîqah, d. i. „de rijkdom van den beoefenaar der devotie”, door Aboe Qâlih 'Abd al-Qâdir bin Moesâ, in het

¹⁾ In de wijk Djabal Qobais, van daar heet hij bij de Javanen ook wel Sèh (Sjaich) Djabal.

jaar 561 der H. te Baghdâd overleden, en al-Fath ar-Rab-bânî wal-Faidh ar-Rahmânî, d. i. „de overwinning van den Heer en de overvloed van de genade”, door 'Afif ad-dîn bin al-Mobârak, opvolger (chalifah) van den bekenden heilige 'Abd al-Qâdir al-Djailânî, doch mij overigens onbekend. Ook toonde men mij hier en daar leerboekjes voor de devoties in het Javaansch (pégon) te Caïro gedrukt, en door Solaimân Effendî aan zijne adepten uitgedeeld, en eindelijk een aantal kleine Arabische verhandelingen over hetzelfde onderwerp.

Het schijnt, dat men er tegenwoordig te Mekka vooral werk van maakt Javanen en Maleiers in de broederschappen der Darwîsjen op te nemen, en dat zij ten deze een vruchtbaren bodem opleveren. Het feit, dat men het der moeite waardig acht te Caïro Javaansche boekjes te laten drukken, is trouwens op zich zelf welsprekend genoeg. De zaak komt natuurlijk neder op geldelijke exploitatie. De hoofden der broederschappen te Mekka zijn bijna zonder uitzondering geene Arabieren van afkomst, maar Perzen, Turken en Bengaleezen, en deze lieden krijgen er in het onderwijs zelfs blijkbaar hoe langer hoe meer de overhand. Trouwens, behalve enkele aristocratische familiën, schijnt de echte Arabische bevolking in de heilige stad sterk door vreemden en hunne afstammelingen te worden verdrongen. Merkwaardig is het dan ook, hoe de in den Archipel aanwezige Arabieren, die bijna allen uit Hadhramaut afkomstig zijn, zich over Mekka en Solaimân Effendî *c. s.* doorgaans uitlaten. Zij gevoelen zich in die stad en in die omgeving blijkbaar niet in hun element.

Ten slotte nog een enkel woord over het onderwijs in apsir, waarvoor men den Kitab Djalalên algemeen bezigt. Dit is de commentaar op den Koran, in het Arabisch Tafsîr al-Djalâlain, d. i. „de commentaar der beide Djalâl's”, geheeten; hij is geschreven door den hierboven ¹⁾ reeds genoemden Djalâl ad-dîn Moḥammad bin Aḥmad al-Maḥallî en door Djalâl ad-dîn 'Abd ar-Rahmân bin Aboe Bakr as-Sojoetî, de laatste overleden in het jaar 911 der H. ²⁾

¹⁾ P. 532.

²⁾ H. Kh. 1 p. 358; de Jong: *Cat. Cod. Bibl. Acad. Reg. Scientiarum*, p. 162.

De overige in den Archipel bekende Arabische werken kunnen niet gezegd worden algemeen bij het onderwijs te worden gebruikt. Hier of daar moge men een leeraar aantreffen, die b. v. Baidhâwî's commentaar op den Koran of al-Bochârî's verzameling van overleveringen expliceert; een enkele moge ook eens een boek over de logica (mantik) behandelen; dit alles is iets geheel toevalligs, en staat buiten het gewone godsdienst-onderwijs. Ik heb alleen een denkbeeld willen geven van het laatste, en den niet-deskundige, die eene priesterschool bezoekt, en daar stapels Arabische boeken en handschriften ziet liggen, eenigszins inlichten, wat voor werken dat zijn. Ook zal het bovenstaande, hoop ik, eenige wijziging brengen in het bij velen bestaand denkbeeld, dat men in de inlandsche godsdienstscholen in het geheel niets anders leert dan bidden en den Koran opdreunen. Het onderwijs aldaar moge niet beantwoorden aan de eischen van hen, die in het tegenwoordige Europeesche onderwijs hun ideaal verwezenlijkt zien; het moge hier en daar in handen van onbekwamen of zelfs van zedeloze lieden zijn, zoo absoluut onbeteekenend en verwerpelijk, als het in den regel wordt voorgesteld, is het, in het algemeen genomen, bepaald niet.

BATAVIA, 1 October 1886.

①

Hb 685

ULB Halle

3/1

001 130 277

